BG Pulse Journal USA
ISSN:1947-2536 http://www.bgpulseusa.com/index.php/bg
BG PULSE JOURNAL

СПОРТ ТЕХНИКАСИНИНГ ТАРИХИЙ-АНТРОПОЛОГИК ЭВОЛЮЦИЯСИ: *TECHNÈ*ДАН ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРГАЧА

Норқулов Шокир Музаффарович
Спорт турлари ва уни ўқитиш методикаси кафедраси доценти, ЖДПУ

Аннотация. Ушбу мақолада спорт техникасининг шаклланиши ва тараққиёти тарихий-антропологик нуқтаи назардан таҳлил қилинган. Тадқиқотнинг асосий мақсади қадимги юнон тафаккуридаги technè тушунчасидан замонавий спорт техникаси ва технологияларигача бўлган эволюцион жараённи очиб бериш ҳамда ушбу жараёнда инсон танаси, амалий билим, маданий тажриба ва илмий-технологик тараққиёт ўртасидаги муносабатларни аниқлашдан иборат. Тадқиқотда тарихий-қиёсий, антропологик, герменевтик ва тизимли таҳлил усулларидан фойдаланилди. Спорт техникасининг замонавий ривожи мусобақа қоидалари, материаллар, спорт инвентари, илмий-техник инновациялар ва ижтимоий-маданий омилларнинг комплекс таъсирида кечиши асосланди.

Калит сўзлар: спорт техникаси, technè, тана техникаси, антропотехника, спорт технологиялари, жисмоний ҳаракат, танавий билим, спорт тарихи, ҳаракат техникаси, технология.

1. Кириш.

Технология тушунчаси тарихан воситалар, техник усуллар ва муайян фаолиятни амалга ошириш маҳорати билан боғлиқ бўлиб, унинг мазмуни вақт ўтиши билан сезиларли даражада кенгайган. Атама дастлаб техника ҳақида мулоҳаза юритишни англатган бўлса, замонавий маънода у муайян фаолиятни амалга оширишни таъминлайдиган воситалар, усуллар, ташкил этиш тизимлари, илмий билимлар ва улар асосида яратиладиган маҳсулотлар мажмуини қамраб олади [3]. Шу нуқтаи назардан техника ва фан ўртасидаги ўзаро алоқадорлик замонавий технология тушунчасининг шаклланишида муҳим омил бўлган.

Инсон фаолиятининг алоҳида соҳаларида техник воситалардан фойдаланиш турлича намоён бўлади. Масалан, организмни даволаш ва унинг функцияларини тиклашга хизмат қилувчи воситалар тиббий техника доирасига кирса, жисмоний тарбия ва спортда инсон ҳаракатини такомиллаштириш, самарадорлигини ошириш ва жисмоний имкониятларни кенгайтиришга қаратилган воситалар антропотехник ёндашув доирасида қаралиши мумкин.

Спорт тарихи ва назариясини техника ва технология масалаларисиз тасаввур қилиш қийин. Замонавий спортда натижага эришиш ҳаракат самарадорлиги, машғулот жараёнини ташкил этиш, спорт инвентарларини такомиллаштириш, махсус материаллардан фойдаланиш, спорт иншоотлари ва қоидаларининг ўзгариши, ҳаракатларни таҳлил қилиш ва рақамли қайд этиш каби омиллар билан узвий боғлиқ. Шу билан бирга, ўйин моделлари, тактик стратегиялар, мураббийлик технологиялари ва спорт коммуникациялари ҳам технологик тараққиёт таъсирида ўзгариб бормоқда.

Бироқ «спорт техникаси» тушунчасини фақат замонавий илмий-техник тараққиёт маҳсули сифатида талқин қилиш етарли эмас. Унинг мазмунини тушуниш учун техника тушунчасининг тарихий генезиси, инсон танасидан фойдаланиш усуллари ва уларнинг ижтимоий-маданий хусусиятларини ўрганиш зарур.

Қадимги Юнонистонда technè дастлаб тайёрлаш, моддий ишлаб чиқариш, муайян ишни бажариш маҳоратини англатган бўлса, кейинчалик у метод, усул ва мақсадга эришишнинг самарали воситаси маънолари билан бойиб борган. А.В. Михайловский technè тушунчасини Аристотелнинг physis тушунчаси билан муносабатда таҳлил қилиб, техникани инсоннинг мақсадга йўналтирилган амалий фаолияти билан боғлиқ махсус қобилият сифатида талқин қилади [6].

Ушбу ёндашув спорт техникасининг тарихий-антропологик моҳиятини очиш учун муҳим назарий асос бўла олади. Чунки спорт ҳаракати ҳам муайян мақсадга эришишга қаратилган, тажриба асосида шаклланадиган, ўрганиладиган ва такомиллаштириладиган амалий фаолиятдир.

И.Е. Сироткина тадқиқотларида амалий маҳорат, ҳаракат кўникмаси, metis, technè ва «тана техникалари» ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилинади. Унинг таъкидлашича, танавий билимнинг муҳим қисми сўз билан тўлиқ ифодаланмайди, балки мушак сезгилари, кинестетик идрок ва ҳаракат тажрибаси орқали ўзлаштирилади [9]. Бу ҳолат спорт техникасини фақат ташқи ҳаракат шакли эмас, балки инсоннинг танавий тажрибаси ва амалий билимини мужассам этувчи феномен сифатида қараш имконини беради.

Шу муносабат билан мазкур тадқиқотнинг мақсади — спорт техникасининг қадимги technè тушунчасидан замонавий технологияларгача бўлган тарихий-антропологик эволюциясини таҳлил қилиш, унинг шаклланишида танавий билим, ижтимоий-маданий тажриба, спорт қоидалари ва илмий-технологик тараққиётнинг ўрнини аниқлаш.

Тадқиқотнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат: technè тушунчасининг тарихий-фалсафий мазмунини таҳлил қилиш;

«тана техникаси» ва спорт техникаси ўртасидаги муносабатни аниқлаш;

спорт техникасининг тарихий ўзгариш механизмларини кўрсатиш;

замонавий спорт техникасининг технологиялар билан интеграциялашувини таҳлил қилиш;

спорт техникаси тараққиётининг ижтимоий-маданий ва антропологик аҳамиятини асослаш.

2. Материаллар ва методлар.

Тадқиқот назарий ва тарихий-антропологик характерга эга бўлиб, спорт техникасининг эволюциясини тушунтириш учун бир нечта ўзаро тўлдирувчи методологик ёндашувлардан фойдаланилди.

Биринчидан, тарихий-қиёсий метод орқали қадимги юнон маданиятидаги technè тушунчаси, М. Мосснинг «тана техникаси» концепцияси ва замонавий спорт техникаси ўртасидаги ўхшашлик ҳамда фарқлар таҳлил қилинди [4].

Иккинчидан, антропологик ёндашув инсон танасини фақат биологик объект сифатида эмас, балки ижтимоий ва маданий тажриба ташувчиси сифатида ўрганиш имконини берди. Бунда танавий билим, ҳаракат кўникмаси, анъанавий ҳаракат усуллари ва уларнинг авлоддан авлодга узатилиши масалаларига эътибор қаратилди.

Учинчидан, герменевтик таҳлил technè, physis, тана техникаси ва спорт техникаси каби асосий тушунчаларнинг тарихий мазмунини очиб беришда қўлланилди. А.В. Михайловскийнинг техника ва physis муносабатига оид тадқиқотлари ушбу ёндашувнинг назарий манбаларидан бири сифатида олинди [6].

Тўртинчидан, тизимли таҳлил спорт техникасини ҳаракат, қоида, инвентарь, муҳит, машғулот, илмий билим ва технологияларнинг ўзаро боғлиқ тизими сифатида кўриб чиқишга имкон берди.

Шунингдек, спорт техникаси эволюциясини аниқ мисоллар асосида кўрсатиш учун Г. Вигареллонинг спорт техникалари тарихи ва уларнинг ўзгариш механизмларига оид ёндашувларидан фойдаланилди [2]. Ўзбек спорт илмидаги ҳаракат техникасига оид қарашлар Р.С. Саломов, Л.Р. Айрапетьянц ва А.А. Пулатов асарлари асосида таҳлил қилинди [1; 8].

3. Натижалар.

3.1. Technèдан спорт техникасигача

Тадқиқот натижалари technè тушунчасининг тарихий мазмуни спорт техникасининг моҳиятини тушуниш учун муҳим назарий асос эканини кўрсатди. Қадимги юнон тафаккурида technè муайян ишни маҳорат билан бажариш, мақсадга эришишнинг самарали усули ва амалий билимни англатган.

Бу нуқтаи назардан спорт техникаси ҳам муайян ҳаракат вазифасини самарали ҳал қилишга қаратилган амалий билим ва кўникмалар тизими сифатида талқин қилиниши мумкин. Р.С. Саломов жисмоний машқ техникасини белгиланган ҳаракат вазифасини осон ва самарали ҳал қилиш учун танланган ҳаракат фаолияти сифатида изоҳлайди [8].

Спорт техникасининг муҳим хусусияти шундаки, у бир вақтнинг ўзида умумий ва индивидуал хусусиятга эга. Яъни, муайян спорт турида тарихан шаклланган намунавий ҳаракат техникаси мавжуд бўлса-да, унинг амалий ижроси спортчининг антропометрик, жисмоний ва психомотор хусусиятларига мос равишда индивидуаллашади.

Шундай қилиб, спорт техникаси ижтимоий тажриба сифатида шаклланган ҳаракат андозаси билан индивидуал танавий имкониятларнинг бирлашуви натижасида вужудга келади.

3.2. «Тана техникаси» ва спорт ҳаракати

М. Мосс томонидан ишлаб чиқилган «тана техникаси» концепцияси инсоннинг танасидан фойдаланиш усуллари жамият ва маданият таъсирида шаклланишини кўрсатади [4]. Юриш, югуриш, сузиш, овқатланиш, ухлаш ва бошқа ҳаракатлар муайян ижтимоий муҳитда ўрганилади ва авлоддан авлодга узатилади.

Бироқ замонавий спорт техникаси анъанавий тана техникасидан муҳим жиҳатлари билан фарқ қилади. Анъанавий тана техникаси асосан кундалик ҳаёт эҳтиёжларига мослашган бўлса, спорт техникаси махсус ташкил этилган ва стандартлаштирилган муҳитда шаклланади. Мусобақа қоидалари, вақт ва масофанинг ўлчаниши, спорт маконининг стандартлаштирилиши ҳамда натижанинг объектив қайд этилиши спорт ҳаракатининг ўзига хос «лабораториявий» шароитда ривожланишига олиб келади.

Бу жараёнда ҳаракатнинг табиийлиги эмас, балки унинг самарадорлиги, аниқлиги, тежамкорлиги ва натижага таъсири асосий мезонга айланади.

3.3. Спорт техникасининг тарихий эволюцияси

Г. Вигарелло спорт техникаларининг ўзгаришини ҳаракат тузилиши, ҳаракат схемалари, тана сегментларидан фойдаланиш ва ҳаракат муҳитининг ўзгариши билан боғлайди [2]. Бу ёндашув спорт техникаси тарихини ҳаракатларнинг босқичма-босқич қайта ташкил этилиши сифатида кўриш имконини беради.

Масалан, сузишдаги кроль техникаси XIX аср охирида бир нечта техник моделларнинг кетма-кет ўзгариши натижасида шаклланган. Анъанавий брасс, «ҳиндча» услуб, over arm side stroke ва trudgen каби моделларнинг ўзаро таъсири натижасида ҳаракатнинг янги, самарали шакли юзага келган.

Ядрони итқитиш техникаси эволюциясида ҳам шунга ўхшаш жараён кузатилади. Тана ҳаракатига қўллардан ташқари гавда ва оёқларнинг тобора кўпроқ жалб этилиши, тезланиш

йўлини узайтириш, танани айлантириш ва айланма ҳаракатлардан фойдаланиш натижасида техник самарадорлик ошган.

Демак, спорт техникасининг эволюцияси ҳаракат шаклининг оддий ўзгариши эмас. У инсон танасининг функционал имкониятларини қайта ташкил этиш жараёнини ҳам англатади.

3.4. Антик гимнастикадан замонавий спортга

Тадқиқот натижалари антик давр ва замонавий спорт ўртасида спорт техникасининг мақсади нуқтаи назаридан муҳим фарқ мавжудлигини кўрсатди.

Қадимги юнон гимнастикасида жисмоний мукаммаллик ҳаракатни гўзал, мувофиқ ва ахлоқий жиҳатдан мақбул тарзда бажариш билан боғланган. Бунда инсоннинг умумий камолоти устувор аҳамият касб этган.

XIX аср Европа маданиятида шаклланган замонавий спорт эса натижа, рекорд, ўлчаш ва рақобат тамойиллари билан тобора кўпроқ боғланди. Маърифатпарварлик даврида кучайган тараққиёт ғояси спортда инсон жисмоний имкониятларини доимий равишда ошириш шаклида намоён бўлди.

Натижада спорт техникаси инсонни жисмоний жиҳатдан такомиллаштириш воситасидан ташқари, рекорд ўрнатиш ва натижани максималлаштириш воситасига айланди.

3.5. Спорт техникаси ва замонавий технологиялар

Замонавий спортда техник тараққиёт ҳаракат техникасининг ўзи билан чекланмайди. У спорт инвентари, махсус материаллар, спорт кийимлари, спорт иншоотлари, ҳаракатларни ўлчаш ва визуализация қилиш воситалари, рақамли технологиялар, коммуникация тизимлари ҳамда машғулот жараёнини бошқариш усулларини қамраб олади.

Шунингдек, спорт натижаларини яхшилашга қаратилган технологик ечимлар орасида ҳаракатларни биомеханик таҳлил қилиш, рақамли мониторинг, видеоанализ ва спортчининг функционал ҳолатини назорат қилиш технологиялари алоҳида аҳамиятга эга.

Демак, замонавий спорт техникаси «спортчи — ҳаракат — инвентарь — муҳит — технология» тизимида шаклланади.

4. Муҳокама.

Олинган натижалар спорт техникасини фақат спортчининг ҳаракатни тўғри бажариш қобилияти билан чеклаш методологик жиҳатдан етарли эмаслигини кўрсатади. Спорт техникаси инсон танаси, маданият, ижтимоий тажриба ва технологияларнинг ўзаро таъсирида шаклланадиган мураккаб феномендир.

Бу нуқтаи назардан спорт техникасининг тарихини икки ўзаро тўлдирувчи ёндашув асосида ўрганиш мумкин.

Биринчи ёндашув — техник тарих. Бунда муайян спорт турининг ички динамикаси, ҳаракат моделларининг ўзгариши, қоидалар, инвентарь ва мусобақа шароитларининг таъсири ўрганилади.

Иккинчи ёндашув — кенг ижтимоий-маданий тарих. У спорт техникасидаги ўзгаришларни маданий тасаввурлар, эстетик мезонлар, ижтимоий муносабатлар, иқтисодий жараёнлар, илмий кашфиётлар ва технологик тараққиёт билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилади.

Мазкур икки ёндашувни бирлаштириш спорт техникаси эволюциясининг сабабларини чуқурроқ англаш имконини беради. Масалан, муайян ҳаракат техникасининг ўзгариши фақат спортчининг янги усулни кашф этгани билан эмас, балки қоидаларнинг ўзгариши, янги инвентарнинг пайдо бўлиши, спорт маконининг стандартлаштирилиши ёки ҳаракатни илмий таҳлил қилиш имкониятининг пайдо бўлиши билан ҳам изоҳланиши мумкин.

Спорт техникасининг антропологик хусусияти И.Е. Сироткина қарашлари билан ҳамоҳангдир. Танавий билим кўп ҳолларда вербал билимдан фарқ қилади: спортчи ҳаракатни фақат назарий жиҳатдан билиб қолмайди, балки уни танаси орқали «ҳис қилади» ва ҳаракат тажрибаси асосида ўзлаштиради [9]. Шу сабабли спорт техникасини ўргатиш жараёнида назарий билим билан амалий-танавий тажрибанинг бирлиги муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбек спорт илмида ҳам ҳаракат техникаси унинг амалий самарадорлиги нуқтаи назаридан талқин қилинади. Р.С. Саломовнинг қарашларига кўра, намунавий техника янги ҳаракатларни ўзлаштириш учун асос бўлса-да, спортчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш шахсий техниканинг шаклланишига олиб келади [8]. Л.Р. Айрапетьянц ва А.А. Пулатов тадқиқотларида эса техника, тактика ва машғулот жараёни ўзаро боғлиқ тизим сифатида қаралади [1].

Шу нуқтаи назардан спорт техникасининг такомиллашувини «жисмоний самарадорлик ва операционаллик тарихи» сифатида баҳолаш мумкин. Янги техник ҳаракатнинг пайдо бўлиши инсон танасининг ҳаракат имкониятларини қайта ташкил этиш, ортиқча ҳаракатларни қисқартириш, энергия сарфини оптималлаштириш, ҳаракат аниқлиги ва тезлигини ошириш билан боғлиқ.

Бироқ замонавий технологияларнинг спортга кириб келиши янги илмий-методологик масалаларни ҳам юзага келтиради. Агар анъанавий спорт техникаси асосан спортчининг танавий маҳоратига таянган бўлса, замонавий спортда натижа инсон имкониятлари ва технологик имкониятларнинг биргаликдаги маҳсулига айланиб бормоқда. Шу сабабли спорт техникасини ўрганишда инсон ва технология ўртасидаги чегара, технологик воситаларнинг спорт натижасига таъсири ва спортда тенг рақобат тамойили каби масалаларни ҳам ҳисобга олиш зарур.

5. Хулоса (Conclusion)

Тадқиқот натижалари спорт техникасининг тарихий ривожланиши инсоннинг жисмоний фаолиятини рационаллаштириш ва самаралилаштириш жараёнининг ўзига хос кўриниши эканини кўрсатди.

Қадимги юнон тафаккуридаги technè тушунчасининг «маҳорат», «усул» ва «бажариш санъати» мазмунларидан замонавий спорт техникасигача бўлган эволюция ҳаракатни онгли ташкил этиш, танавий билимни шакллантириш ва инсоннинг жисмоний имкониятларини кенгайтириш жараёни билан боғлиқ.

Спорт техникаси бир вақтнинг ўзида маданий мерос, танавий билим, амалий кўникма ва индивидуал маҳоратнинг уйғунлигини ифодалайди. Унинг тараққиёти спорт қоидалари, мусобақа муҳити, инвентарь ва материаллар, илмий-техник инновациялар, ҳаракатларни ўлчаш ва визуализация қилиш технологиялари ҳамда кенг ижтимоий-маданий омиллар таъсирида кечади.

Шу боис спорт техникаси тарихини фақат ҳаракатларнинг ички эволюцияси асосида ўрганиш етарли эмас. Уни инсон танаси, маданият, ижтимоий тажриба, фан ва технология ўртасидаги муносабатлар контекстида таҳлил қилиш зарур.

Замонавий спортда техника ва технологияларнинг интеграциялашуви натижасида спорт натижаси инсоннинг табиий жисмоний имкониятлари билан бир қаторда технологик муҳитга ҳам тобора кўпроқ боғланмоқда. Шу нуқтаи назардан спорт техникасининг тарихий-антропологик таҳлили спорт тарихини чуқурроқ англаш, ҳаракат маданиятининг шаклланиш механизмларини очиб бериш ва замонавий спорт технологияларининг генезисини тушуниш учун муҳим назарий-методологик асос бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Айрапетьянц Л.Р., Пулатов А.А. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. Тошкент, 2012. 206 б.
2. Vigarello, G. Techniques d'hier et d'aujourd'hui. Paris: Revue EPS – Robert Laffont, 1988.
3. Ellul, J. Le bluff technologique. Paris: Hachette, 1988.
4. Mauss, M. Sociologie et anthropologie. Paris: Presses universitaires de France, 1950.
5. Назаров Н.Н. Жисмоний тарбия — соғлом турмуш тарзини шакллантириш омилларидан бири сифатида // Ижтимоий фикр. 2016. №3. Б. 50–55.
6. Михайловский А.В. Хайдеггер и Аристотель о techne и physis. Статья первая. Герменевтическое значение Аристотеля для формирования Хайдеггеровской мысли о технике // Вестник РГГУ. 2016. №3 (5). С. 37–51.
7. Назаров Н.Н. Спортнинг маънавий тамойиллари ва соғлом авлод тарбияси // ЎзМУ Хабарлари. Махсус сон. 2013. Б. 87–89.
8. Саломов Р.С. Спорт машғулотининг назарий асослари. Тошкент, 2005. 112 б. ва кейинги бетлар.
9. Сироткина И.Е. “Sage Skill”: In What Sense Can One Speak of “Bodily Knowledge”? // Praxema. 2020. DOI: 10.23951/2312-7899-2020-2-225-250.
10. Якубов Ф.М. Бўлажак жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларида спорт тафаккури ва унинг услубларини яратиш орқали тафаккур тарзини такомиллаштириш йўллари // Фан-спортга илмий-назарий журнали. 2019. №4. Б. 23–28.